

Ekonomik Krizler ve Pandeminin Türk Turizm Sektörüne Etkilerinin İncelenmesi (Investigation of The Effects of Economic Crises and Pandemic on Turkish Tourism Sector)

* N. Ceren TÜRKMEN^a

^a Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Applied Sciences, Department of International Trade and Business Administration, Sakarya/Türkiye

Makale Geçmişi

Gönderim Tarihi: 25.08.2023

Kabul Tarihi: 28.12.2023

Anahtar Kelimeler

Ekonomik kriz

Turizm

Pandemi

Öz

Bacasız sanayi olarak da adlandırılan turizm sektörü, Türkiye için yapısal-kronik ödemeler dengesi açıklarının azaltılması, döviz geliri elde edilmesi, istihdam olanaklarının yaratılması gibi hususlar açısından bakıldığında kritik öneme sahip sektörlerden biridir. Bu çalışma, turizm sektörünün ekonomik kalkınma açısından kritik önemine odaklanmakta ve Türk turizm sektöründe yaşanan ekonomik krizlerin ve 2020 pandemisinin makroekonomik etkilerini incelemektedir. 1994, 2001, 2008 finansal krizleri ve 2020 pandemi sürecinin sektöre olan etkileri hem kavramsal hem de karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Krizlerin yapıları, nedenleri, süreçleri ve Türk ekonomisi üzerindeki etkileri, turizm sektörü üzerinde nasıl bir değişim oluşturduğu irdelenmiştir. Krizlerin ve pandeminin firmalar, istihdam, döviz, faiz oranları üzerinde yarattığı olumsuzluklar da ele alınarak, bu olayların sektörü nasıl etkilediği ve bunlara nasıl adaptasyon sağlandığı üzerinde durulmuştur. Makale, turizm sektörünün krizlerin etkisi altındaki çeyrek yüzyıl aşkın bir döneminin incelenmesi ile özgün bir katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, krizlerin Türk turizmüne olan etkileri analitik olarak değerlendirilmiş ve bu bulgular ışığında öneriler sunulmuştur.

Keywords

Economic crisis

Tourism

Pandemics

Abstract

Also referred to as the "smokeless industry," the tourism sector is one of the critical sectors for Turkey when considering aspects such as reducing structural-chronic balance of payments deficits, earning foreign exchange income, and creating employment opportunities. This study focuses on the critical importance of the tourism sector for economic development and examines the macroeconomic effects of the economic crises experienced in the Turkish tourism sector and the 2020 pandemic. The impacts of the 1994, 2001, 2008 financial crises, and the 2020 pandemic process on the industry have been approached both conceptually and from a comparative perspective. The structures of the crises, their causes, processes, and effects on the Turkish economy, and how they caused a transformation in the tourism sector have been scrutinized. The negative effects created by the crises and pandemic on firms, employment, foreign exchange, interest rates have been addressed, and focus has been put on how these events affected the sector and how adaptation was achieved. The article contributes uniquely by examining more than a quarter-century under the influence of crises in the tourism sector. In this context, the effects of crises on Turkish tourism have been analytically evaluated, and recommendations have been presented in light of these findings.

Makalenin Türü

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar

E-posta: cturkmen@subu.edu.tr (N. C. Türkmen)

DOI: 10.21325/jotags.2023.1354

GİRİŞ

Turizm sektörü, gelir yaratıcı etkisi ve yeni istihdam olanakları açısından dünyanın üçüncü büyük sektörü olarak nitelendirilmektedir (Stork, 2002). Sanayi devrimini takiben gelişen turizm sektörü, 1950’li yıllara gelindiğinde ise ülkelerin ekonomilerinin kalkınmasına katkıda bulunacak düzeye erişmiştir. Bugün ekonomik kalkınmanın sağlanmasında (Blaguer & Jorda, 2002) dış borç sorununun çözülmesinde, ödemeler bilançosu açığının kapatılmasında, istihdam yaratılmasında, gelir düzeyinin iyileştirilmesinde (Marcouiller vd., 2004) kritik bir rol üstlenmektedir.

Turizm bölgesel kalkınmayı güçlendirmekte, çok sayıda işletmeye doğrudan fayda sağlarken pek çok yerel topluluğun da temelini oluşturmaktadır. Emek yoğun bir sektör olan turizm sektörü, makroekonomik anlamda iş gücü piyasasını, vergi gelirlerini ve döviz girdisini doğrudan, tedarik zinciri ile bağlantılı ilişkili diğer sektörleri ise dolaylı olarak etkilemektedir. Turizm, makroekonomik anlamdaki faydalarının yanı sıra uluslararası alanda bilinirlik artışı ile sosyal ve kültürlerarası iletişimin oluşmasını sağlamaktadır. Bu iletişimle farklı kültürlerin tanınmasını ve turist hareketliliğindeki artışla bölgesel kalkınmayı da katalize etmektedir.

Turizmin makroekonomik etkileri özelinde öncelikli olarak dış ticaret etkisi üzerinde durmak gereklidir. Turizm ve ihracat, bir ülkenin ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu iki kavramın birbirleriyle olan ilişkisi, ekonominin bir dizi farklı yönüne etki etmektedir. İlk olarak, döviz kuru, turizm ve ihracat arasındaki ilişkinin temel bir yönüdür. Turizm, bir ülkenin döviz rezervlerine doğrudan katkı sağlar, çünkü turistlerin yerel para biriminde harcamalar yapmalarıyla ülkenin döviz arzında bir artış meydana gelir. Daha stabil bir döviz kuru, ihracatın rekabet gücünü artırabilir.

İkinci olarak, turizm, kültürel etkileşimi teşvik eder ve tüketicilerin yabancı ürünler ve hizmetlerle tanışmalarına olanak tanımaktadır. Bu ise ihracat pazarlarının genişlemesine ve ihracatın daha geniş bir kitle tarafından kabul görmesini kolaylaştırmaktadır.

Son olarak, Turizm gelirleri, bir ülkenin toplam milli gelirine katkı sağlar ve yatırımları teşvik eder. İhracatın artması da benzer şekilde büyümeye yardımcı olur. Yukarıda yer verilen üç husus turizmin ekonomik kalkınma için ne kadar kritik bir faktör olduğunu göstermektedir.

Turizm ve makroekonomi bağlantısında değinilmesi gereken diğer bir önemli husus ise ekonomik krizlerdir. Konjonktürel dalgalanmalar ve bu dalgalanmaların ortaya çıkardığı kriz olgusu firma ve hane halkı davranışları üzerinde dikkate değer değişimlere yol açmaktadır. Bir ekonomik krizin başlangıç anının mevcut teknik bilgi ile tam olarak tespit edilebilmesinin mümkün olmaması nedeniyle ekonomik ajanlar, her dalgalanmada kriz öncesi aldıkları kararlarının beklenmedik bir anda ortaya çıkan krizin yarattığı şok durumuna adaptasyonunu sağlamaya çalışmaktadırlar.

Krizler yapıları gereği bir ülkede tek bir sektörü etkileyebilecekleri gibi birden fazla sektörü doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkileyebilmekte, ülkeler arasında yayılım ve bulaşma göstererek daha geniş coğrafyaları da etkileyebilmektedir. Krizlerden etkilenen sektörlerde firma sayılarında değişim, karlılık rasyolarında olumsuz gelişmeler, istihdamın yapısında değişim, işsizlik oranlarında artış, artan kur ve faiz riskleri ile firma kırılganlıklarında artış gibi değişimler gözlemlenebilmektedir. Diğer yandan, kriz dönemlerinde hane halkları da

işsizlik nedeniyle gelir kaybına uğramaları ya da gelir azalması yaşamaları nedeniyle tüketim alışkanlıklarını değiştirmekte, lüks olarak gördüğü faaliyetlerin azaltılması ya da sonlandırılması eğilimi içerisine girmektedirler.

Dünya Turizm Örgütü kriz olgusunu turizm sektörü için şu şekilde betimlemektedir; “yolcuların bir hedefe güvenli varmasını zorlaştıran ve normal seyahat akışını etkileyen herhangi bir beklenmedik olay” (Luhrman, 2003). Krizlerin negatif etkilerine dair yukarıda sayılanlar da göz önüne alındığında, turizm sektörünü doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen krizler Türkiye’nin makroekonomik göstergelerinde dikkate değer olumsuzluklara yol açmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 1994, 2001, 2008 finansal krizleri ile 2020 pandemi kaynaklı krizin turizm sektörü üzerindeki makroekonomik etkilerini hem kavramsal olarak hem de temin edilen veriler ile karşılaştırmalı biçimde ortaya koymaktır. Krizler ve pandemi etkisinin bir arada ele alınması ve Türk turizminin krizlerin etkisi altındaki çeyrek yüzyılı aşkın bir döneminin incelenmesi ile çalışmamız diğer çalışmalardan ayrılarak özgünlük kazanmaktadır. Çalışmada öncelikle sayılan krizlerin yapısal özellikleri nedenleri, süreci ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri irdelenecektir. Üçüncü bölümde mezkûr krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkilerini konu alan yazının karşılaştırmalı bir biçimde incelendiği literatür taramasına yer verilecektir. Dördüncü bölümde temin edilen verilerin niteliği ile kullanılan yöntem tanımlanacak, ilgili dönemlere ilişkin seyri göstermesi açısından temin edilen veriler analitik olarak incelenerek krizlerin Türk turizmine etkileri değerlendirilecektir. Sonuç kısmında ise kavramsal ve analitik boyutlardan temin edilen bulgular ışığında değerlendirme ve önerilere yer verilecektir.

Kavramsal Çerçeve

Türkiye Turizm Sektörü

Türkiye'nin turizm sektörü, coğrafi konumu, tarihi ve kültürel mirası, doğal güzellikleri ve iklimi gibi birçok faktörün birleşimiyle şekillenmiştir. Tarihi boyunca, Türkiye birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin bıraktığı kültürel ve tarihi miras, ülkenin turizm potansiyelinin temel taşlarından biridir. Bu durum, Türkiye'yi uluslararası turizm pazarında rekabetçi bir destinasyon haline getirmiştir (Çımat & Bahar, 2003).

Türkiye, tarihi ve kültürel zenginlikleri, doğal güzellikleri ve coğrafi konumu nedeniyle dünya turizm sektöründe önemli bir konuma sahiptir. Türkiye’de turizm sektörünün yapısı, konaklama, yiyecek ve içecek hizmetleri, seyahat acentaları, tur operatörleri ve ulaşım hizmetleri gibi alanları içermektedir. Sektör, özellikle turizm altyapısının sürekli gelişimi ve hükümetin turizm sektörüne yönelik destekleyici politikaları sayesinde büyük bir ivme kazanmıştır (Tursab, 2020).

Türkiye turizm sektöründe dünya sıralamasında önemli bir konuma sahiptir. Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre Türkiye, turist sayısı ve turizm geliri açısından dünyanın ilk 10 ülkesi arasında yer almaktadır (Dündar&Bahar, 2020). 2023 yılında Türkiye, turizm alanında dikkate değer bir performans sergileyerek 51 milyon ziyaretçi ile dünya çapında en fazla turist ağırlayan ülkeler arasında beşinci sıraya yerleşmiştir. İlk altı ayda turist sayısı 22 milyona ulaşırken, turizm gelirleri de %27 oranında artış göstererek ve 21,7 milyar USD seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde, turizm gelirlerinin GSYİH'ye katkısı %5,1'e düzeyinde olduğu izlenmiştir (Ernst & Young, 2023).

İstatistiklere göre, Türkiye'nin turizm sektörü, 2012-2021 döneminde önemli ölçüde büyümüştür. Bu dönemde, turist sayısı %27 artarken, turizm gelirleri de %31 oranında artmıştır (TÜİK, 2021).

Turistlerin Türkiye'ye olan ilgisi, dünya turizm pazarında Türkiye'nin payını artırmaktadır. 2021 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin %63,6'sı Avrupa kıtasından gelmiştir (TÜİK, 2021). Türkiye'ye en çok turist gönderen ülkeler ise sırası ile Almanya, Rusya ve İngiltere'dir. Bu durum, Türkiye'nin Avrupa turizm pazarında önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin turizm sektöründe sürekli artan bir yatak kapasitesi ve konaklama tesisi sayısı bulunmaktadır. 2021 yılında, Türkiye'deki konaklama tesislerinin toplam yatak kapasitesi yaklaşık 1,3 milyon olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

Coğrafi konumu ve tarihi zenginlikleri ile Türkiye, dünya turizm sektöründe önemli bir paya sahiptir. Türkiye'nin turizm çeşitliliği hem kültür turizmi hem de deniz turizmi, sağlık turizmi, kış turizmi, doğa turizmi, kongre ve fuar turizmi gibi alanlarda önemli bir potansiyele sahiptir. Bu çeşitlilik, Türkiye'nin turizm gelirlerini artırmaya ve sektörün büyümesine katkı sağlamaktadır.

Turizm sektörü, dünya çapında birçok ülke için önemli bir ekonomik alan olarak kabul edilirken, Türkiye için özellikle kritik bir sektör konumundadır (Bahar ve Kozak, 2006).

Makroekonomik göstergelerle Türkiye'nin turizm sektörünün başarısını ve ekonomik etkisini daha iyi anlamak için, turizm sektörü ile ilgili bazı istatistikleri inceleyelim:

Ekonomik olarak, turizm sektörü Türkiye için büyük bir öneme sahiptir. Son yıllarda, sektörün GSYİH'ya olan katkısı artmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, turizm sektörü 2021 yılında Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) %4.4'ünü oluşturmaktadır. Bu pay, sektörün ekonomideki ağırlığının bir göstergesi niteliğindedir.

Türkiye'nin turizm sektörü, ihracat gelirlerine de önemli bir katkı sağlamaktadır. 2021 yılında, turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı %17, turizm gelirlerinin dış ticaret açığının kapatılmasındaki payı ise %36,2 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021). Bu oran, turizm sektörünün dış ticaret dengesindeki önemini göstermektedir.

Türkiye'nin turizm sektörü, ülke ekonomisinde Türkiye'deki istihdamın yaklaşık %8'ini oluşturmaktadır. 2021 itibarıyla, turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık 1,2 milyon olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

Türkiye, turizm sektörüne yönelik yatırımlarını sürekli olarak artırmaktadır. 2010-2021 döneminde, turizm sektöründeki yatırımlar yaklaşık %70 oranında artarak, 11 milyar dolardan 19 milyar dolara çıkmıştır (TÜİK, 2021). Bu yatırımlar, Türkiye'nin turizm altyapısının gelişmesine ve sektörün büyümesine katkı sağlamaktadır.

Yukarıda iktisadi bir bakış açısı ile kısa bir panoramasına yer vermeye çalışılan Türkiye turizm sektörüne ait istatistikler incelendiğinde söz konusu sektörün Türkiye ekonomisi için ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Bahar&Çelik (2020) çalışmasında da yer verildiği üzere, “turizm sektörü 54 sektör doğrudan, 185 sektör dolaylı yoldan etkilemektedir”. Özellikle konaklama, ulaşım, yiyecek ve içecek sektörleri turizm sektöründeki hareketlilikten doğrudan etkilenmektedir (Gökovalı & Bahar, 2006).

1994 Krizi

1994 yılında Türkiye, ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. Krizin temel nedenleri arasında yüksek enflasyon, dış borçların artması ve hükümetin ekonomik politikaları bulunmaktaydı. Ayrıca, 1980'lerde ortaya çıkan iç borçlanma yükü, 1990'ların birinci yarısında esas problem olmuştur. Kamu borçlanma faizlerini azaltma

mücadelesinin artması neticesinde 1994'te kurlardan dalgalanma ve devalüasyon ile mali kesimde şiddetlenen yeni bir bankacılık krizi mühim bir miktarda mevduatın alınmasına neden olmuştur.

Krizin başlangıcında, Türkiye ekonomisi zaten dış borç yükü, bütçe açığı ve yüksek enflasyon gibi birçok sorunla mücadele ediyordu. Merkez Bankası'nın rezervleri, vaktinde ve yeterli miktarda düzenleme yapabilecek düzeyde olmadığından dolayı 1994 krizi iyice genişlemiş ve hem bütün bankacılık düzenini hem de bütün ekonomi için tehdit unsuru konumunda olmuştur (Sarığedik, 2008: s.9-10).

Kriz süreci, döviz rezervlerinin azalması, döviz kurlarında sert dalgalanmalar ve faiz oranlarının tarihi seviyelere ulaşmasıyla karakterize edilmiştir. Döviz kuru ve turizm ilişkisi, bu kriz sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Döviz kuru dalgalanmaları, turistler için Türkiye'nin daha cazip bir destinasyon haline gelmesine neden olmuştur. Ancak, ekonomik istikrarsızlık ve politik belirsizlik nedeniyle bu potansiyel tam anlamıyla değerlendirilememiştir.

Krizden sonra, hükümet ekonomiyi stabilize etmek için bir dizi tedbir almıştır. Bu tedbirler arasında mali disiplinin sağlanması, yapısal reformların hızlandırılması ve merkez bankasının bağımsızlığının artırılması yer almaktadır. Ayrıca, hükümet, döviz kurlarını kontrol altında tutmak ve enflasyonu düşürmek için sıkı bir para politikası izlemiştir. Bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) bankalar arasında olan gecelik faizlerin oynaklığını azaltmış ve 'enflasyon kadar kur politikası' oluşturması ile piyasalara görünürlük sağlamıştır (Sarığedik, 2008: s.9-10).

Ancak, 1994 krizi, Türkiye'nin ekonomik yapısındaki temel sorunları ortaya çıkarmıştır. Krizler ortaya çıkan tesirler kriz sonrasında da devam etmesi krizin önemli hususlarından biri olmuştur (Danışoğlu, 2007: s.7). Kriz dönemi bir yandan devletin yükümlülüğü arttırması diğer yandan gelirinin azaltması nedeniyle çare bulunmasını iyice zorlaştırmıştır.

Toparlayacak olursak, 1994 ekonomik krizi, Türkiye ekonomisinin temel sorunlarını ortaya çıkarmış ve bu sorunların çözümü için yapısal reformların gerekliliğini vurgulamıştır. Kriz dönemi devlete ve ekonomiye getirdiği ağırlık, ilerleyen dönemlerde farklı problemlere neden olmuş, toplam 2 milyon işsiz kişi ve yaklaşık 120 bin işletmenin batması devletin vergiden elde edeceği gelirden mahrum olmasına sebebiyet vermiştir. Bu da ekonomik ve mali yapıda ciddi kırılganlıklar yaratmıştır.

1994 krizi, yukarıda yer verildiği üzere, ülkenin ekonomik yapısında yarattığı etkilerin yanı sıra, turizm sektörü üzerinde de ciddi sonuçlar doğurmuştur. Döviz kuru dalgalanmalarının getirdiği devalüasyon, teorik olarak turistler için Türkiye'nin daha cazip bir destinasyon haline gelmesine neden olmuştur. Ancak, bu dönemde yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve politik belirsizlik, bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilememesine yol açmıştır. Ayrıca, finansal krizin yarattığı geniş çaplı ekonomik belirsizlik ve güvensizlik, yabancı yatırımcıların ve turistlerin ülkeden uzak durmasına neden olmuş, bu da turizm sektöründe ciddi bir daralmaya yol açmıştır. Dönemin hükümeti, turizmi canlandırmak amacıyla çeşitli teşvikler sunmuş olsa da bu teşviklerin yeterli gelmediği ve ekonomik krizin turizm sektörü üzerindeki olumsuz etkilerinin kısa vadede aşılamadığı görülmüştür. Bu bağlamda, 1994 ekonomik krizin, turizm sektörü üzerindeki etkileri hem doğrudan döviz kuru değişimleriyle hem de dolaylı olarak ekonomik ve politik istikrarsızlıklarla kendini göstermiştir.

2001 Krizi

2001 yılı, Türkiye'nin ekonomik tarihinde derin bir krizin yaşandığı bir yıl olarak kaydedilmiştir. Bu kriz, ekonomik yapısındaki temel sorunları, özellikle bankacılık sektöründeki zayıflıkları ve kamu maliyesindeki dengesizlikleri gözler önüne sermiştir. Türkiye 2001 krizine doğru ilerlerken dünya ekonomisi konjonktür olarak çıkış meyillinde olmuş, yatırım yapma isteği yükselmiş ve sermaye akımlarının serbest olmasıyla dünya önceki zamanlarla kıyaslanamayacak bir şekilde çıkış meyillinde olmuştur (Eğilmez, 2019).

Krizin başlangıcında, Türkiye ekonomisi, yüksek enflasyon, büyüyen bütçe açığı ve artan dış borç yükü gibi birçok sorunla karşı karşıyaydı. Bu sorunlar, 20 Kasım gününde bankalar arasında gecelik borçlanma faizinin %110.8'e ve maksimum %210'a yükselmesi ve döviz rezervlerinde ciddi azalışlar gibi etkilerle alevlenmiştir (Bahar & Erdoğan, 2011: s.12; Uygur, 2001: s.6).

Kriz süreci, bankacılık sektöründeki panik, döviz rezervlerinin hızla azalması, döviz kurlarında sert dalgalanmalar ve faiz oranlarının tarihi seviyelere ulaşmasıyla karakterize edilmiştir. Spekülatörlerin Kasım ayında gerçekleşen atağının ardından siyasi bir kriz gerçekleşmiş, 20 Şubat'ta Hazine'nin vadeyi düşürmesine rağmen iç borç ihalesinde gerekli talep alınamamıştır (Bahar & Erdoğan, 2011: s.12).

Döviz kuru ve turizm ilişkisi, 2001 ekonomik krizi sırasında da önemli bir rol oynamıştır. Döviz kuru dalgalanmaları, teorik olarak turistler için Türkiye'nin daha cazip bir destinasyon haline gelmesine neden olmuştur. Ancak ekonomide yaşanan daralma ve bir doların 1,680 liraya çıkması iç talebin azalmasına, ayrıca işletmelerde işçi çıkarımlarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Keskin, Kiriş & Şentürk, 2006: s.62).

Krizin ardından hükümet, ekonomiyi stabilize etmek için bir dizi tedbir almıştır. Ancak, 2001 krizi, Türkiye'nin ekonomik yapısındaki temel sorunları ortaya çıkarmıştır. Kriz, bu sorunların çözülmesi için yapısal reformların ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

2001 ekonomik krizi, turizm sektörü üzerinde de derin bir etki bırakmıştır. Döviz kuru dalgalanmalarının teorik olarak turistler için Türkiye'yi daha cazip bir destinasyon haline getirmesi gerekirken, ekonomik istikrarsızlık ve politik belirsizlik bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilmesine engel olmuştur. Bu durum, özellikle döviz kurlarındaki artışın ithalat maliyetlerini yükselttiği ve iç talebin azaldığı bir dönemde yaşanmıştır. Ayrıca, kriz döneminde Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde yaşanan hızlı azalış, döviz kurlarının kontrolünün zorlaşmasına ve dalgalanmanın artmasına neden olmuştur. Bu durum, turizm sektöründe de fiyat istikrarsızlığına yol açmış ve turist sayısında ciddi düşüslere sebep olmuştur. Krizin neden olduğu ekonomik daralma ve işletmelerde yaşanan işçi çıkarımlarıdır ki turizm sektöründe de benzer davranışlar gözlemlenmiştir. Sermaye akımlarının serbest olmasının ve yatırım yapma isteğinin yükselmesinin global bir trend olduğu bu dönemde, Türkiye'nin turizm potansiyelinin sınırlanması, döviz gelirlerinde de ciddi bir azalmaya neden olmuş, bu da ekonomik dengeler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Sonuç olarak, 2001 krizi, turizm sektöründe sadece gelirlerde değil, aynı zamanda yatırım, istihdam ve rekabet gücü gibi temel alanlarda da önemli değişimlere yol açmıştır. Bu durum, krizin geniş kapsamlı sosyoekonomik etkilerinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, 2001 ekonomik krizi hem finansal düzeni hem de genel ekonomiyi etkileyen, önceki on yılın sorunlarını da birikimli olarak içinde barındıran bir finansal kriz olarak iktisadi tarih sahnesinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye ekonomisinin yapısal-kronik sorunlarını ortaya çıkarmış ve bu sorunların çözümü için yapısal reformların

gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca, döviz kuru ve turizm ilişkisi, kriz sürecinde Türkiye'nin turizm potansiyelini değerlendirebilme kapasitesini de sınırlandırmıştır.

2008 Krizi

2008 yılı, tarihin en büyük finansal krizlerinden biri olarak kaydedilmiştir. Bu kriz, ABD'nin ipotekli konut piyasasında yaşanan çöküşle başlamış, ardından küresel bir boyut kazanmıştır (Eğilmez, 2009). İlk olarak 2007 yılının ikinci yarısında Amerika Birleşik Devletleri emlak piyasasında patlak veren finansal kriz, 2008 yılında Avrupa ülkelerine sıçramış ve küresel ekonomik bir krize dönüşmüştür (Smeral, 2009).

Krizin başlangıcında, riskli kredilerin değer kaybetmesi, büyük finansal kuruluşların iflasını tetiklemiş ve kredi piyasalarının donmasına neden olmuştur (Türkmen, 2017). Bu durum, dünya genelinde ticaretin yavaşlamasına, yatırımların azalmasına ve tüketici güveninin düşmesine neden olmuştur. Turizm, talep odaklı bir sektör olduğundan, krizden en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Enflasyon oranının artması, kişi başına düşen gelirin azalması gibi etkiler, turizm talebinin azalmasına neden olmuştur.

Türkiye, küresel ekonomiyle olan bağlantıları nedeniyle bu krizden doğrudan etkilenmiştir. Özellikle dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ve özel sektörün dış borçlanması yoluyla etkilenmiştir (Uzunoğlu, 2009). Döviz kuru dalgalanmaları, Türk Lirası'nın değer kaybetmesine ve enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Krizin etkileri, 2008 Ekim-Kasım aylarında ortaya çıkan kimyasal, makine, binek otomobil ve diğer araç sektörlerinde de görülmüştür (Dağılgan, 2001).

2008 finansal krizi hem küresel ölçekte hem de Türkiye'de turizm sektörünü ciddi anlamda etkilemiştir. Küresel düzeyde, turizm talebindeki düşüş, özellikle gelişmekte olan ülkelerin turizm gelirlerinde önemli kayıplar yaşamasına neden olmuştur (UNWTO, 2009). Türkiye'nin turizm sektöründe ise, krizin patlak verdiği dönemde döviz kuru dalgalanmaları ve küresel ekonomik durgunluk, turist sayısında ve turizm gelirlerinde büyük düşüşlere yol açmıştır. Döviz kuru ve turizm ilişkisi, 2008 krizi sırasında da önemli bir rol oynamıştır. Dünyanın en popüler turist gönderen bölgesi olan Avrupa'nın Euro bölgesindeki makro ekonomik durum 2008 yılı sonundan itibaren kötüye gitmekte olup, krizin etkileri, ülke ve bölge ölçeğinde farklılıklar göstermiştir (UNWTO, 2009). Bu bağlamda, özellikle Avrupa pazarında yaşanan ekonomik daralma, Türkiye'ye yönelik turist talebini doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde, hükümet ve turizm sektörü iş birliğiyle uygulanan tanıtım kampanyaları ve teşvikler, krizin etkilerinin kısmen hafifletilmesine yardımcı olmuştur. Ancak krizin turizm üzerindeki etkileri, özellikle lüks turizm segmentinde uzun süre hissedilmiştir. Ayrıca, dünya genelinde turizm hareketlerindeki bu durgunluk, sektörün yapısal sorunlarını da ortaya çıkarmış, sürdürülebilir ve krizlere dayanıklı bir turizm politikasının gerekliliğini vurgulamıştır. Özellikle kriz sonrası dönemde, turizm sektöründeki aktörlerin, daha esnek, dönüşebilir ve yenilikçi stratejiler geliştirmeleri, krizden çıkış sürecinde önemli olmuştur.

Krizin ardından, ekonomik toparlanma ve krizin etkilerinin hafifletilmesi için bir dizi tedbir alınmıştır. Türkiye'de mali disiplinin sağlanması, bankacılık sektörünün güçlendirilmesi, yapısal reformların hızlandırılması gibi tedbirlerle küresel krizin dolaylı etkileri yavaş yavaş azaltılmıştır. Dünya çapında ise, 2010 yılında krizin etkileri devam etti, ancak dünya ekonomisi %4,2 büyüyerek toparlanmaya başlamıştır (IMF, 2010).

Pandemi Kaynaklı Kriz

COVID-19 salgını, dünya genelinde pek çok alanda derin etkiler bırakmıştır. Ağustos 2023 itibarıyla 185 ülkede 4.321.456 vaka ve 321.578 ölüm gerçekleştiği gözlemlenmiştir (www.sozcu.com.tr). Türkiye'de ise vaka sayısı 156.092, ölüm sayısı ise 3538 olarak kaydedilmiştir (https://covid19.saglik.gov.tr). Corona virüsü salgını “Eris” varyantı ile korku saçmaya devam etmektedir. Pandeminin etkileri sadece sağlık alanında değil, ekonomik, sosyal ve politik alanlarda da kendini göstermiştir.

Salgının yayılmasıyla birlikte ekonomiler üzerinde talep şokları, finansal şoklar ve reel ekonomilerde küçülme olasılığı gibi etkiler ortaya çıkmıştır (Türkmen, 2021; Aydoğuş, 2020). Özellikle hizmet sektörü, pandemiden en fazla etkilenen sektör olarak görülmektedir. Seyahat kısıtlamaları, talebin en büyük düşüşünü özellikle turizm sektörüne yönelik hane halkı harcamalarında ortaya çıkarmıştır (Bahar & Çelik, 2020: s.128).

Türkiye'nin turizm sektörü, pandemi sürecinde ciddi bir tehdit altında kalmıştır. Küresel ölçekte seyahat kısıtlaması uygulamaları, sıkı uçuş tedbirleri ve acil olmayan seyahatlere yönelik iptaller hem sektörü ve çalışanları ciddi anlamda tehdit etmiştir. Ayrıca, pandeminin ekonomik ve bölgesel istikrarı olumsuz yönde etkileme etkilemiştir. (Davies, 2013; Korkut, vd., 2020: s.73).

Türkiye'de ilk vaka, 10 Mart 2020 tarihinde ortaya çıkmış, ardından ekonomik, sosyal ve toplumsal alanda önlemler alınmıştır. Bu önlemler arasında seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları ve uzaktan eğitim gibi adımlar bulunmaktadır. Aşı çalışmalarının başlaması ve kısıtlamaların derecesinin artması, pandeminin seyrini ve ekonomi üzerindeki etkilerini değiştirmiştir.

Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri, turizm faaliyetlerinde düşüş ve dış ticaret endekslerindeki değişimle kendini göstermiştir. İhracat rakamlarında daralma ve işgücüne ait verilerde olumsuz etkiler yaşanmıştır (Soylu, 2020: s.177-179). Özellikle turizm faaliyetlerinde, pandemi kriziyle gelen turist sayısındaki azalış, turizm gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.

Krizlerin Turizme Etkilerini Ele Alan Çalışmalar

Turizm, ekonomik, sosyal ve çevresel etkileriyle birçok ülke için kritik bir sektördür. Ancak bu sektör, doğal afetlerden politik istikrarsızlıklara, ekonomik krizlerden sağlık salgınlarına kadar birçok dışsal etkene oldukça duyarlıdır. Bu bağlamda, krizlerin turizme etkileri, akademik literatürde uzun yıllardır ilgi görmekte olan bir konudur (Blake ve Sinclair, 2003). Turizm sektörünün, krizler ve afetlere karşı kırılgan olduğu (Ritchie & Jiang, 2019) ve kaynağı ne olursa olsun krizlerin turizm sektörünü geçici olarak etkileyerek (Pforr & Hosie, 2008) turist akışı ve harcamalarında ani düşüşlere sebep olduğu (Tony, 2006) bilinmektedir.

Dünyada, krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların seyri, küreselleşme olgusu ile birlikte anılan, iktisadi olarak ise krizler devri olarak adlandırılabilen bir dönemin başlangıcı olan, 1980'lerin sonlarına doğru başlamıştır. Bu dönemde, özellikle ekonomik krizlerin turizm talebi ve gelirleri üzerindeki etkileri üzerine odaklanılmıştır. Sonraki yıllarda ise literatürde krizlerin turizme etkileri üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmıştır. Bu çalışmalar, krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkilerini farklı açılardan ele almıştır. Örneğin, ABD'de başlayan mortgage krizinin tetiklediği ekonomik daralmanın, 2. Dünya Savaşından sonra küresel ölçekte ekonomiler üzerinde en büyük etkiye sahip ve dünya çapında turizm sektörünü etkileyen krizlerden biri olduğu (Lu vd., 2018) turizmde krizin etkilerinin 2009 yılının başlarında zirve yaptığı bilinmektedir (Papatheodorou vd., 2010). Biggs, Hall,

& Stoeckl (2012) çalışmasında, ekonomik krizlerin turizm sektöründeki istihdam üzerindeki etkilerini incelemiştir. Diğer yandan, Ritchie (2004), terör saldırıları gibi politik krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkilerini ele almıştır.

Literatürde, krizlerin turizme etkileri üzerine yapılan çalışmalarda farklı bulgulara erişilmiştir. Örneğin, ekonomik krizlerin turizm talebi üzerindeki etkisi, destinasyonun özelliklerine, krizin şiddetine ve süresine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir (Ioannides & Holcomb, 2003). Ayrıca, politik krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisi, krizin meydana geldiği bölgeye, krizin doğasına ve turistlerin algılarına bağlı olarak değişebilmektedir (Neumayer, 2004).

Khalid, vd (2020) çalışmasında ekonomik ve finansal krizlerin uluslararası turist varışları üzerindeki etkilerini ülke gruplarına göre incelenmiştir. Bulgular, krizlerin farklı ülke grupları için farklı etkilere sahip olduğunu göstermiştir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde yaşanan krizler gelişmekte olan ülkelerin turist varışlarını artırırken, gelişmekte olan ülkelere yaşanan krizler gelişmiş ülkelerin turist varışlarını azaltmıştır.

Rodosthenous (2017) çalışmasında Yunanistan'da meydana gelen ekonomik krizin turizm sektörüne etkisini bir anket aracılığıyla değerlendirmiştir. Esneklik ve farklı uluslararası pazarların varlığı sayesinde Yunan turizminin ekonomik kriz ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan ekonomik öngörülemezliklerden görece olarak daha az zarar gördüğü sonucuna varmıştır.

Wang (2009) çalışmasında, Tayvan'da Asya Krizi, 1999 depremi, ABD 11 Eylül saldırısı ve SARS salgınının küresel ölçekte turizm talebinde yarattığı olası değişiklik ve eğilimleri araştırmıştır. Araştırma kapsamında; döviz kurları, gelir, görece fiyat ve ulaşım maliyetleri gibi faktörler ile turizm talebi arasında uzun vadede denge bulunduğunu, Tayvan'da araştırma kapsamındaki büyük krizlerde turizm gelirlerindeki en büyük azalmanın SARS salgınında görüldüğünü, Asya Krizi'nin etkilerinin nispeten daha az olduğunu göstermiştir.

Benzer şekilde, Kamboçya'nın turizm talebine SARS salgınının ne tür bir etki bıraktığı Tang ve Wong (2009) tarafından incelenmiştir. Turizm talebinin SARS salgınından olumsuz yönde etkilendiği, fakat bu etkinin kalıcı olmadığı, salgın sona erdikten sonra turizm talebinin normal düzeyine dönebileceği belirtilmektedir. Çeti ve Ünlüönen (2019) çalışmasında SARS ve kuş gribi salgını salgınından turizm sektörü en ciddi etkilenen ülkelerin Çin, Hong Kong, Singapur ve Vietnam olduğu, bu nedenle turizm sektörünün çökme aşamasına geldiği ifade edilmiştir. Behsudi (2020) çalışması, COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Çalışma, salgının turist varışlarında ve turizm gelirlerinde büyük bir düşüşe neden olduğunu, özellikle küçük ada devletleri gibi turizme bağımlı ülkeleri zor durumda bıraktığını vurgulamıştır.

Ekonomik krizlerin Türkiye turizm endüstrisi üzerindeki etkilerini araştırma amacı güden çalışmalar eleştirel olarak incelendiğinde ise söz konusu çalışmaların bir kısmının 1994-2001-2008 krizlerini birlikte inceledikleri (örn: Göçen, Yirik & Yılmaz, 2011), bir kısmının ise daha az adette krizi irdeledikleri gözlemlenmiştir. Bu anlamda çalışmamızın üç ekonomik kriz ve küresel bir iktisadi şok olarak pandemiye eş anlamlı olarak ele alması bir yandan mevcut literatürden farklılaşan yönümüzü ortaya çıkardığı gibi diğer yandan mevcut kriz-turizm sektörü literatürünü de zenginleştirme imkanımıza vurgu yapmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalara dair detaylı bulgulara aşağıda yer vermeye çalışılmıştır.

Köroğlu (2004), kriz yaşayan seyahat acentalarının en büyük sorununun ekonomik faktörler olduğunu ve bu dönemlerde müşterileri çekmek için cazip teklifler ve farklı tatil seçenekleri sunduklarını ifade etmiştir. İstanbul'daki

seyahat acentalarının kriz yönetiminde yetersiz kaldıkları, çoğunlukla krizlerin etkilerini hafifletmeye odaklı stratejiler benimsedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Albeni ve Ongun (2005) çalışması, Antalya'daki otel işletmelerinin krizlerde yaşadıkları sorunları ve aldıkları önlemleri tespit etmektedir. Bulgular, krizin otel işletmelerinin doluluk oranı, gelir, istihdam ve yatırım gibi değişkenler üzerinde olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir. Antalya'nın turistik talebinde en belirleyici faktörlerin terör saldırıları ve komşu ülkelerde yaşanan çatışmalar olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca doğal afetler ve ekonomik bunalımların da Antalya'nın turistik talebini olumsuz yönde etkilediği, bu durumun konaklama işletmelerinin doluluk oranlarında %5 ila %15 dolayında bir azalmaya yol açtığı belirlenmiştir.

Gök ve ark. (2010), 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin Türkiye turizmini diğer Akdeniz çanağı ülkelerine göre daha az etkilemekte olduğunu, bunun sebebinin de Türkiye'nin turizm çeşitliliği ve rekabet gücüne sahip olması olduğunu ileri sürmektedirler.

Yıldız ve Durgun (2010) çalışması, 2008 dünya ekonomik krizinin Türkiye'deki turizm sektörüne nasıl yansıdığını ortaya koymakta ve sektörün krizden kurtulmasına yönelik politika önerilerinde bulunmaktadır. Çalışmaya göre, 2008 ekonomik krizi reel sektörü en çok etkileyen bir kriz olmuş ve hem istihdam hem de gelir kaybına yol açmıştır. Bu durum da uluslararası turizm hareketlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bahar, Kaya ve Keklik (2011) çalışmasına göre, ekonomik krizler, Türkiye'nin sıkça karşılaştığı ve turizm sektörünü de olumsuz yönde etkileyen sorunlardandır. Turizm sektörü, ulusal krizlerin yanı sıra günümüzde yaşanan küresel krizden de büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu bağlamda, ekonomik krizlerin konaklama işletmeleri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu görülmektedir.

Çetin ve Bilim (2011) çalışması, 2008 küresel krizinin Antalya'daki konaklama işletmelerinin performansını, işgücü verimliliğini, fiyat politikalarını ve rekabet gücünü nasıl etkilediğini analiz etmiştir. Bulgular, krizin işletmelerin doluluk oranlarını, gelirlerini ve karlılıklarını düşürdüğünü, ancak işgücü verimliliğini artırdığını göstermiştir. Ayrıca, işletmelerin fiyat indirimleri yaparak rekabet güçlerini korumaya çalıştıkları belirlenmiştir.

Sevinç (2013), Türkiye'ye gelen yabancı turist adediyle USD kuru arasında bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmakta olduğunu ve iktisadi kriz yıllarında bu ilişkinin daha da güçlenmekte olduğunu tespit etmektedir.

Avcı ve Küçükusta (2014), küresel ekonomik krizin seyahat acentelerini olumsuz yönde etkilemekte olduğunu, fakat Türkiye'de kriz yönetimi uygulamalarının yeterli olmadığını ortaya koymaktadırlar.

Ayaz (2016) çalışmasında, Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin ulusal ve küresel boyutlarının turizm sektörü üzerindeki etkilerini incelenmiştir. Buna göre, Türkiye'deki ekonomik krizler dış turizm talebini artırmıştır, bu dönemlerde turizm gelirleri ve turist sayısı yükselmiş, ancak konaklama tesislerinin oda ve yatak sayıları düşmüştür. Küresel ekonomik krizlerin ise, Türkiye'deki konaklama tesislerinin oda ve yatak sayılarını azalttığı haricinde olumsuz bir etkisi olmadığı bulunmuştur.

Demirtaş (2017) çalışmasında turizm sektörü ile ekonomik krizler arasındaki ilişki araştırılmış, Antalya turizminde Rus turistlerin önemine vurgu yapılarak Rusya'da meydana gelen ekonomik krizler ve Türkiye-Rusya arasındaki son dönem siyasi problemler ışığında bunların, Rus turiste bağımlılığı yüksek olan Antalya turizmine zararlı etkileri değerlendirilmiştir. Bilhassa 2015 yılı için, Rusya ile Ukrayna arasındaki gerginlik, ham petrol

fiyatlarının düşmesi sonucu Ruble'nin değer kaybetmesi ve Rus vatandaşlarının alım gücünün düşmesi Antalya'da turizm sezonunun negatif anlamda etkilendiğine vurgu yapılmaktadır.

Özdemir ve Aktaş (2017) çalışması, ekonomik krizlerin Türkiye turizmine etkilerini ARDL sınır testi yaklaşımı ile bir analiz etmektedir. Çalışma, 1987-2015 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı, turizm gelirleri, ekonomik büyüme, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bulgular, ekonomik büyümenin Türkiye turizmine pozitif, döviz kuru ve enflasyonun ise negatif etki yaptığını göstermektedir.

Kozak ve Kozak (2019) çalışması, turizm sektörünün kriz dönemlerinde maruz kaldığı ekonomik etkileri ve bu etkilere karşı alınabilecek stratejileri tartışmıştır. Çalışma, kriz yönetiminin önemine vurgu yaparak, turizm sektörünün krize hazırlıklı olması, risk analizi yapması, alternatif pazarlar geliştirmesi, esnek fiyatlandırma politikaları uygulaması ve müşteri memnuniyetini artırması gerektiğini önermiştir.

Bahar ve Çelik İlal (2020), COVID-19'un turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini analiz etmektedirler. Talep, gelir, istihdam, yatırım ve dış ticaret açısından olumsuz sonuçlar olmakta olduğunu, ancak salgının sona ermesiyle birlikte toparlanma sürecinin başlayacağını öngörmektedirler.

Ertaş ve Yağcı (2020), COVID-19 pandemisinin turizm endüstrisini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktadırlar. Pandeminin hem talep hem de arz tarafında ciddi sorunlara yol açmakta olduğunu, ancak turizm sektörünün esnek ve yenilikçi olması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Demir vd. (2021), COVID-19 pandemisinin turizm sektörü üzerinde ciddi bir daralma yaratmakta olduğunu, otel yöneticilerinin pandemiye uyum sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirmekte olduğunu, ancak hükümet desteğinin yetersiz kalmakta olduğunu göstermektedirler.

Durgun (2021), COVID-19 sonrası Türk turizm sektöründe fırsatlar ve riskler bulunmakta olduğunu belirtmektedir. Fırsatlar arasında dijitalleşme, sürdürülebilirlik, alternatif turizm türleri ve yeni pazarlar sayılabilirken, riskler arasında rekabet, güvenlik, sağlık ve kalite sorunları yer almaktadır.

Akkaşoğlu (2022) çalışmasında geçmişte yaşanan salgın ve krizlerin turizm üzerindeki etkileri ile Covid-19 salgınının turizme etkileri karşılaştırılmıştır. Buna göre, geçmişteki salgın ve krizlerden sonra turizm endüstrisinin ortalama verilerini 2 yıl içinde yakalayabildiği belirlenmiştir ancak Covid-19 salgınının etkisinin daha uzun sürmesi, turizm endüstrisini, derinden etkilemesi beklenmektedir.

Başer & İnce (2022) çalışmasında 2000 ve 2021 yılları arasında turizm sektörünü etkileyen krizlerin büyüklüğü ve krizle mücadelede izlenen stratejileri belirlemek hedeflenmiştir. Araştırmaya göre küresel krizler turizmde sektörel gelirin ve turizm odaklı istihdamın düşmesine sebep olmaktadır. Küresel krizlerin etkilerinin hafifletilmesi için ise tanıtım ve yeniden yapılanma stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yukarıda yer verilen tüm çalışmaların bulguları, ekonomik krizlerin turizm üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu, turist varışlarında, gelirlerde ve istihdamda düşüşlere yol açtığını tutarlı bir şekilde göstermektedir.

Analiz

Araştırmanın temel amacı; Türkiye'nin kendine özgü 1994 ve 2001 ekonomik krizleri ile 2008 küresel krizi ve 2019 pandemi kaynaklı kriz (kriz yerine ekonometrik anlamda “şok” ya da finansal anlamda ise “sudden-stop” kavramlarını kullanmak da olasıdır) durumlarının Türk turizm sektörü üzerindeki etkilerini seçilmiş değişkenler

üzerinden incelemektir. Bu vesile ile hem politika yapıcılara krizlerin olası olumsuz etkilerini bertaraf etmeye yönelik kriz yönetimi önerileri geliştirilmeye çalışılacak hem de alana dair literatürün zenginleştirilmesi sağlanacaktır.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada ikincil veri kaynakları kullanılmıştır. İkincil veri kaynağı olarak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Seyahat Acenteler Birliği (TÜRSAB)’ın resmi sitelerinden veriler toplanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 1990-2022 dönemindeki turist sayısı, turizm gelirleri, turizm gelirlerin GSYİH içindeki payı ve turizm gelirinin ihracat içindeki payıdır. Bu veriler tarihsel olarak tablo ve grafiklere dönüştürülerek karşılaştırılmıştır.

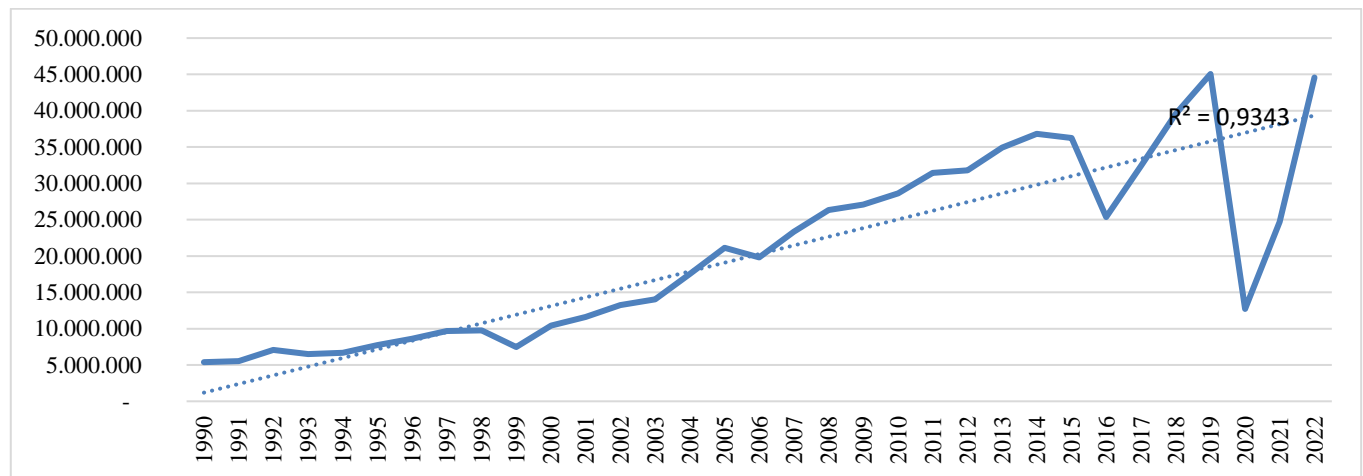
Bulgular

Tablo 1. Türkiye'ye Gelen Yabancıların Yıllara Göre Dağılımı (1990- 2022)

Yıl	Toplam	Değişim	Yıl	Toplam	Değişim
1990	5,389,308	-	2006	19,819,833	-6%
1991	5,517,897	2%	2007	23,340,911	18%
1992	7,076,096	28%	2008	26,336,677	13%
1993	6,500,638	-8%	2009	27,077,114	3%
1994	6,670,618	3%	2010	28,632,204	6%
1995	7,726,886	16%	2011	31,456,076	10%
1996	8,614,085	11%	2012	1,782,832	1%
1997	9,689,004	12%	2013	34,910,098	10%
1998	9,752,697	1%	2014	36,837,900	6%
1999	7,487,285	-23%	2015	36,244,632	-2%
2000	10,428,153	39%	2016	25,352,213	-30%
2001	11,618,969	11%	2017	32,410,034	28%
2002	13,256,028	14%	2018	39,566,327	22%
2003	14,029,558	6%	2019	45,058,286	14%
2004	17,516,908	25%	2020	12,734,213	-72%
2005	21,124,886	21%	2021	24,712,266	94%
			2022	44,564,395	80%

Kaynak: TÜRSAB

Öncelikle, tabloda 1990-2022 yılları arasında Türkiye'ye gelen yabancı sayısının genel olarak arttığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin turizm sektörünün daimî bir büyüme trendi içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan söz konusu artış volatiliteye sahiptir.

Şekil 1. Türkiye'ye Gelen Yabancıların Yıllara Göre Dağılımı (1990- 2022)

Tablo1 verileri kullanılarak hazırlanan grafik (Şekil 1), Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin 1990-2023 yılları arasındaki dağılımını göstermektedir. Eğilim çizgisinin R-kare değeri 0.9343'tür. Bu değer, yıllar ve ziyaretçi sayısı arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Grafikten de görülebileceği gibi, Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısı incelenen dönemde genel olarak artmıştır. En yüksek ziyaretçi sayısı 2019 yılında yaklaşık 45 milyon ile gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise bu sayının 50 milyona ulaşması beklenmektedir.

Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısını etkileyen faktörler arasında küresel ekonomik koşullar, siyasi istikrar, turizm politikaları ve pandemi gibi unsurlar sayılabilir. Bu verilere bakarak, Türkiye'ye gelen yabancı sayısını etkileyen bazı faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1994, 1999-2001 Türkiye'deki ekonomik krizler, 1998 Rusya Krizi ve 2008 küresel ekonomik kriz Türkiye'ye gelen yabancı sayısının artışında yavaşlamaya neden olmuştur. 2001 krizi sonrasında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısı artmıştır. Bu artış, Türkiye'nin ekonomik istikrar programı uygulaması, Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerine başlaması ve küresel konjonktürün olumlu seyretmesi ile açıklanabilir.
- 2002-2011 yılları arasında Türkiye'ye gelen yabancı sayısı ortalama %13 oranında artmıştır. Bu dönemde Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini başlatmış, vize kolaylıkları sağlamış, kültür ve kongre turizmini geliştirmiş, termal ve sağlık turizmine yatırım yapmış ve tanıtım kampanyaları düzenlemiştir. Bu stratejiler sayesinde Türkiye hem geleneksel pazarlarını korumuş hem de yeni pazarlar kazanmıştır.
- 1999, 2015, 2016 yıllarında Türkiye'de yaşanan iktisadi nedenlere dayanmayan krizler de Türkiye'ye gelen yabancı sayısını olumsuz yönde etkilemiştir. 1999 yılında Türkiye'de yaşanan depremler nedeniyle Türkiye'ye gelen yabancı sayısı %23 azalmıştır. 2016 yılında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısı %30 oranında azalmıştır. Bu azalış, istatistiksel olarak bu zaman serisindeki bir outlier olarak kabul edilebilir. Bu azalışın nedenleri arasında 15 Temmuz darbe girişimi, Rusya ile yaşanan uçak krizi ve terör saldırıları gibi faktörler sayılabilir. Bu çalkantılı dönemlerde hem Türkiye'nin hem de diğer ülkelerin güvenlik endişeleri artmış, turistlerin tercihleri değişmiştir.
- Son olarak, 2019 pandemisi sonrasında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sayısı %72 oranında azalmıştır. Bu azalış, pandeminin seyahat kısıtlamaları ve sağlık endişeleri nedeniyle turizmi büyük ölçüde etkilemesi ile açıklanabilir.

Tablo 2. Turizm Gelirleri ve İhracat Gelirlerinin Karşılaştırılması

Yıllar	İhracat Rakamları (Milyon \$)	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı (%)	Yıllar	İhracat Rakamları (Milyon \$)	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı (%)
1990	12,959.3	3,225.0	24.9	2007	107,271.8	20,942.5	19.5
1991	13,593.5	2,654.0	19.5	2008	132,027.2	25,415.1	19.2
1992	14,714.6	3,639.0	24.7	2009	102,142.6	25,064.5	24.5
1993	15,345.1	3,959.0	25.8	2010	113,883.2	24,931.0	21.9
1994	18,105.9	4,321.0	23.9	2011	134,906.9	28,115.7	20.8
1995	21,637.0	4,957.0	22.9	2012	152,478.5	29,351.4	19.2
1996	23,225.5	5,962.1	25.7	2013	161,480.9	33,073.5	20.5
1997	26,261.1	8,088.5	30.8	2014	166,504.8	35,137.9	21.1
1998	26,974.0	7,808.9	28.9	2015	150,982.1	32,492.2	21.5
1999	26,587.2	5,203.0	19.6	2016	149,246.9	22,839.4	15.3

Tablo 2. Turizm Gelirleri ve İhracat Gelirlerinin Karşılaştırılması (devamı)

2000	27,774.9	7,636.0	27.5	2017	164,494.6	27,044.5	16.4
2001	31,334.2	10,450.7	33.4	2018	177,168.7	30,545.9	17.2
2002	36,059.1	12,420.5	34.4	2019	180,832.7	38,930.4	21.5
2003	47,252.8	13,854.9	29.3	2020	169,637.7	14,817.2	8.7
2004	63,167.0	17,076.6	27.0	2021	225,214.4	30,173.5	13.4
2005	73,476.4	20,322.1	27.7	2022	254,191.5	46,284.9	18.2
2006	85,534.7	18,594.0	21.7				

Kaynak: TÜRSAB

Türkiye'nin dış ticaret dengesi ve cari açığı, turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranı ile yakından ilişkilidir. Bu oran, sadece turizm sektörünün ihracat sektörüne göre performansını değil, aynı zamanda ekonominin dışa açıklık derecesini ve dış şoklara karşı direncini de yansıtmaktadır. TÜRSAB verilerine göre, incelenen dönemde Türkiye'nin turizm gelirlerinin ihracata oranı %8.7 ile %34.4 arasında değişkenlik göstermiştir. Bu değişkenlik, ekonomik kriz dönemlerinde daha da belirgin hale gelmekte ve turizm sektörünün ihracat gelirlerine kıyasla nasıl bir adaptasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu oranın zaman içindeki hareketi Şekil 2'de gösterilmiştir.

Özellikle 1994 ve 2001 ekonomik krizleri sonrasında yaşanan dinamikler, Türkiye'nin ihracat gelirleri ile turizm gelirleri arasındaki etkileşimin karmaşıklığını ve bu oranın ekonomik istikrar üzerindeki etkisini göstermektedir.

1994 krizi sonrasında Türkiye'nin ihracat gelirleri artmış ancak turizm gelirleri çok fazla değişmemiştir. Bu nedenle turizm gelirlerinin ihracata oranı %23.9'dan %22.9'a düşmüştür. 1994 krizinin ardından, ihracat gelirlerindeki artışa rağmen turizm gelirlerinin nispeten sabit kalmış olması, Türk Lirası'nın değer kaybının ihracatı teşvik etmiş olabileceğine işaret ederken, turizm sektörünün dış etkilere olan hassasiyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

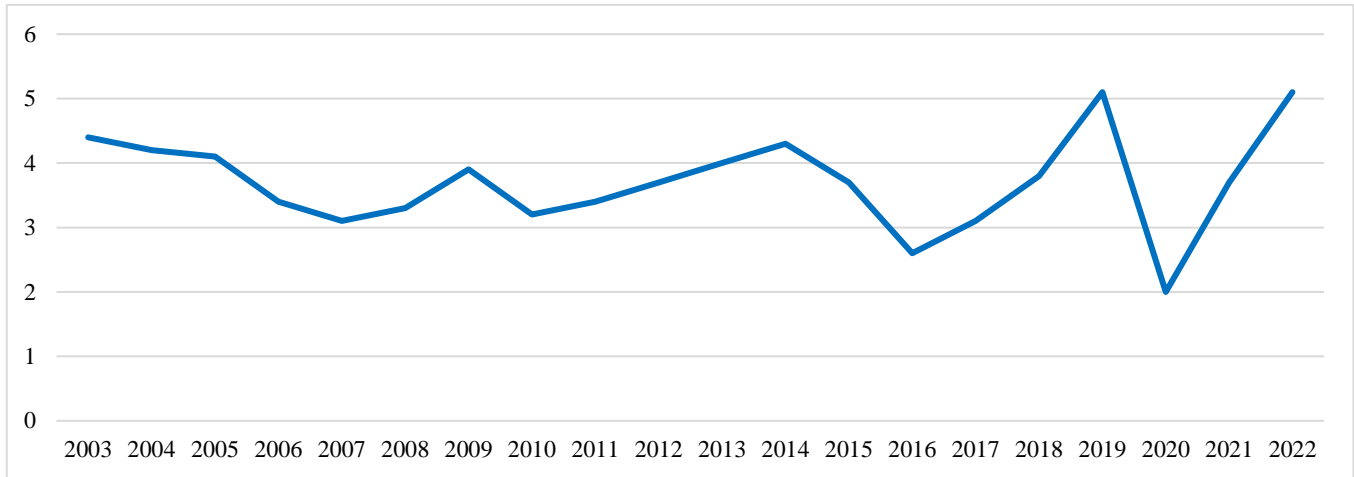
2001 krizi sonrasında ise hem ihracat hem de turizm gelirleri artmıştır. Ancak turizm gelirleri ihracat gelirlerinden daha hızlı artmıştır. Turizm gelirlerinin ihracata oranı %27.5'ten %33.4'e yükselmiştir. 2001 krizinin ardından uygulanan makroekonomik istikrar programları, AB ile müzakereler ve global ekonomik durumun olumlu yönde seyretnesi gibi faktörler hem ihracat hem de turizm gelirlerinde artışa yol açmış, ancak turizm gelirlerinin daha hızlı bir artış göstermesi cari açığın finansmanında turizmin artan rolünü vurgulamıştır. Bu dönemde turizm gelirlerinin ihracata oranındaki artış, Türkiye'nin turizm sektöründe rekabet gücünün ve çekiciliğinin arttığını göstermektedir.

2008 küresel mali krizi ve 2019'daki COVID-19 pandemisi gibi sonraki kriz dönemleri, turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranındaki dalgalanmaların daha geniş ekonomik ve küresel etkilerle nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır.

2008 krizi sonrasında Türkiye'nin ihracat gelirleri düşmüş ancak turizm gelirleri artmıştır. Bu nedenle turizm gelirlerinin ihracata oranı %19.2'den %24.5'e çıkmıştır. 2008'deki kriz, gelişmiş ülkelerdeki daralmaların Türkiye'nin ihracat pazarlarını etkilemesiyle ihracat gelirlerinde düşüşe yol açarken, turizm sektörünün alternatif pazarlara yönelmesi ile bu dönemde turizm gelirlerinde yaşanan artış, sektörün esnekliğini ve adaptasyon kabiliyetini göstermektedir.

Ancak, 2019'daki pandemi, uluslararası seyahat kısıtlamaları ve sağlık endişeleri nedeniyle turizm sektörünü ağır bir şekilde etkilemiş ve turizm gelirlerinin ihracata oranında keskin bir düşüşe neden olmuştur. Bu nedenle turizm

gelirlerinin ihracata oranı %21.5'ten %8.7'ye inmiştir. Bu dönemdeki düşüş, pandeminin turizm üzerindeki yıkıcı etkisini ve Türkiye'nin turizm gelirlerinin büyük bir kısmının yabancı ziyaretçilere bağlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%) (2003-2022)

Türkiye'nin turizm gelirinin GSYİH içindeki payı 2003-2019 yılları arasında ortalama %3.8 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, Türkiye'nin turizm sektörünün ekonomik büyümeye katkısına da işaret etmektedir. Şekil 2'den görülebileceği gibi, Türkiye'nin turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı, 2003-2022 yılları arasında genel olarak artış eğiliminde olmuştur. Ancak, bu artış eğilimi bazı kriz dönemlerinde kesintiye uğramış veya yavaşlamıştır. Örneğin, 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında Türkiye'nin turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı 2009 yılında %3.9'a yükselmiş, ancak 2010 yılında %3.2'ye gerilemiştir. Bu durum, küresel ekonomik krizin Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısını ve turizm gelirlerini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Bunun önemli bir nedeni, 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin AB ülkelerinde borç krizi ve resesyon yaratmasıdır. Bu durum, Türkiye'nin en önemli turist kaynağı olan Avrupa'dan gelen ziyaretçi sayısında ve dolayısıyla turizm gelirlerinde azalmaya neden olmuştur. Bu nedenle, Türkiye'nin turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı düşmüştür.

Benzer şekilde, 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişimi ve terör olayları sonucunda Türkiye'nin turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı %2.6'ya düşmüştür. Bu durum da siyasi ve güvenlik krizlerinin Türkiye'nin turizm sektörünü ciddi şekilde zedelediğini ortaya koymaktadır. 2020 yılında başlayan ve değişen varyantlar ile etkisi zayıf da olsa halen devam eden COVID-19 salgını, dünya genelinde turizm sektörünü büyük ölçüde etkilemiştir. Seyahat kısıtlamaları, karantina önlemleri, sağlık endişeleri ve kapanan işyerlerinden kaynaklanan gelir kayıpları nedeniyle, insanlar seyahat etmekten kaçınmış veya ertelemiştir. Bu durum, Türkiye'nin turizm gelirlerinde büyük bir düşüşe yol açmıştır. Türkiye'nin turizm gelirleri 2019 yılında 38.9 milyar dolar iken, 2020 yılında 14.8 milyar dolara gerilemiştir. Bu da Türkiye'nin turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payının %5.1'den %2'ye düşmesine neden olmuştur. Bu veri salgın hastalıkların turizm sektörü üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Ekonomik krizlerin turizm üzerindeki etkileri konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, ekonomik krizlerin turizm üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olabileceğini ve turist varışlarında, gelirlerde ve istihdamda düşüşlere yol açabileceğini ortaya koymuştur (örn; Tony, 2006; Khalid, vd., 2020). Diğer yandan, bir ekonomik krizin turizm üzerindeki etkisinin şiddeti, krizin ciddiyeti, destinasyonun turizme ne ölçüde bağımlı olduğu ve hükümet desteğinin mevcudiyeti gibi bir dizi faktöre bağlı olarak değişecektir (Neumayer, 2004; Ioannides &

Holcomb, 2003). Sonuç olarak, Türkiye'nin turizm sektörü dinamik bir yapıya sahip olup, ekonomik krizlerden politik olaylara, küresel ekonomik koşullardan pandemi gibi beklenmedik gelişmelere kadar birçok faktörden etkilenmektedir.

Türkiye'nin turizm sektöründeki gelişimine odaklanan bu analiz, ülkenin son 33 yıl içindeki turizm performansını detaylı bir şekilde incelemiştir. Analizde, yabancı ziyaretçi sayısının artışında önemli role sahip ekonomik, politik ve küresel faktörlerin yanı sıra, Türkiye'nin turizm sektöründeki iniş ve çıkışları belirleyen krizler ve dönemsel etmenler de incelenmiştir.

1994 krizi, Türkiye'nin yaşadığı enflasyon ve döviz kuru krizinden kaynaklanmıştır. Bu dönemde turist sayısında ve turizm gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Turizm sektörü, 1994 krizi sonrasında yeniden toparlanmaya başlamış ve 2001 krizine kadar sürekli bir büyüme göstermiştir.

2001 krizi, Türkiye ekonomisinde yaşanan önemli bir finansal krizdir. Bu dönemde Türkiye, turizm sektöründe ciddi düşüşler yaşamıştır. Turizm gelirleri ve turist sayısında yaşanan düşüş, sektörün yeniden yapılanmasını ve kriz sonrasında yeniden büyümeye başlamasını zorunlu kılmıştır.

2008 küresel ekonomik krizi, dünya genelinde birçok sektörü olduğu gibi Türkiye turizm sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde, turist sayısı ve turizm gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. 2008 krizinin etkilerinin hafiflemesi ve küresel ekonominin toparlanmaya başlamasıyla, Türkiye turizm sektörü de büyümeye devam etmiştir.

2020 pandemi krizi, dünya genelinde turizm sektörünü olumsuz yönde etkileyen en büyük krizlerden biri olmuştur. Türkiye turizm sektörü de pandemiden önemli ölçüde etkilenmiştir. Sınır kısıtlamaları, seyahat yasakları ve sosyal mesafe önlemleri nedeniyle turist sayısı ve turizm gelirlerinde büyük düşüşler yaşanmıştır. Pandemi döneminde sektör, dijitalleşme, hijyen standartlarının artırılması ve alternatif turizm türlerine odaklanma gibi stratejilerle adapte olmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda, araştırma konusu dönemde Türkiye'ye gelen yabancıların yıllara göre dağılımını analiz ettiğimizde, Türkiye'nin turizm sektörünün hem fırsatlar hem de zorluklarla karşılaştığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin turizm potansiyelini en iyi şekilde değerlendirebilmesi için ekonomik ve siyasi istikrarı sağlaması, rekabet gücünü artırması ve krizlere karşı dayanıklılığını geliştirmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin turizm gelirleri ve ihracat gelirleri arasındaki ilişki, makroekonomik krizlerin ışığında değerlendirildiğinde, bu ilişkinin ekonominin dışa açık yapısının ve krizlere karşı direncinin önemli bir göstergesi olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik krizler, siyasi gelişmeler ve küresel etkiler gibi dönemsel faktörler, bu ikili arasındaki ilişkinin dinamiklerini belirgin bir şekilde etkilemektedir. Turizm gelirlerinin ihracata oranı incelendiğinde, bu oranın %8.7 ile %34.4 arasında değiştiği görülmüştür. Bu değişim, özellikle kriz dönemlerinde, turizm sektörünün ekonomiye katkısının ve dış şoklara adaptasyon kabiliyetinin bir göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır.

Makroekonomik krizler sırasında, turizm sektörü ihracat gelirlerine alternatif bir döviz kaynağı olarak öne çıkmakta ve cari açığın finansmanında kritik bir rol oynamaktadır. Örneğin, 2001 ve 2008 krizleri sırasında, turizm gelirlerinin ihracata oranındaki artış, Türkiye'nin dış ticaret dengesine ve ekonomik istikrarına katkı sağlamıştır. Ayrıca, 2019 pandemisi sırasında turizm gelirlerindeki keskin düşüş, cari açık ve dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve ekonomik kırılganlıkları derinleştirmiştir.

Bu açıdan irdelendiğinde, turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranının ve GSYİH içindeki payının detaylı analizi, makroekonomik kriz dönemlerinde Türkiye ekonomisinin nasıl etkilendiğine dair önemli bilgiler sağlamaktadır. Bir anlamda bu analiz politika yapıcılar, ekonomistler ve alan uzmanları için, kriz dönemlerinde turizm ve ihracat ikilisinin nasıl optimize edileceği konusunda kritik öneme sahip bilgiler içermektedir. Türkiye'nin turizm gelirlerinin, özellikle kriz dönemlerinde, dış ticaret dengesi ve cari açık üzerindeki etkisinin anlaşılması, ekonomik büyümeye ve istikrara yönelik politikaların şekillendirilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Özetle, Türkiye'nin turizm sektörü, coğrafi konumu, tarihi ve kültürel zenginlikleri, doğal güzellikleri ve çeşitli turizm türleri ile büyük bir potansiyele sahiptir. Türkiye'nin turizm sektörü, dünya turizm pazarında önemli bir konuma sahip olup, ekonomik gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Sektörün büyüklüğü, turist sayısı ve geliri, Türkiye'nin turizm alanındaki başarısını ve potansiyelini göstermektedir. İlerleyen dönemlerde, Türkiye'nin turizm sektörü, farklı turizm türlerini geliştirerek ve yeni pazarlara açılarak daha da büyüyecektir. Bu büyüme ve gelişme, ülke ekonomisine istihdam, dış ticaret ve yatırım alanlarında önemli katkılar sağlayacaktır. Bununla birlikte, analiz, Türkiye'nin turizm sektörünün küresel ekonomik koşullara, iç siyasete ve ekonomi politikalarına duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, ülkenin mevcut turizm politikalarının yeterli olmadığı ve daha sürdürülebilir, yenilikçi stratejilere ihtiyaç duyduğu da görülmektedir. Türkiye'nin turizm sektörünü daha rekabetçi ve çeşitli hale getirmesi, ihracat gelirlerini artırması ve dış ticaret açığını azaltması için politika önerileri geliştirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin turizm sektörünün gelecekteki büyüme ve gelişimi, sektörün krizlere ve belirsizliklere karşı daha dayanıklı hale gelmesi ve sektördeki yatırımların sürekli olarak artırılması ile mümkün olacaktır. Türkiye turizm sektörünün geleceği, kriz dönemlerinde ve sonrasında izlenecek politikalar, sektörün dönüşümüne öncülük edecek stratejiler ve inovasyonlarla şekillenecektir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin turizm sektörünü güçlendirmek ve küresel arenada rekabetçi bir konuma taşımak amacıyla, makro ve mikro düzeyde uyumlu ekonomi politikalarının uygulanması gerekmektedir. Bu politikaları aşağıdaki gibi derlemek mümkündür;

- Para politikasında, enflasyon hedeflemesi rejimine bağlı kalınarak fiyat istikrarı sağlanmalı ve faiz oranları makul düzeyde tutulmalıdır. Bu sayede, turizm sektöründe yatırım ortamı iyileştirilebilir ve tüketici güveni artırılabilir.
- Döviz kuru politikasında, aşırı dalgalanmalardan kaçınılarak rekabetçi bir kur düzeyi korunmalı, bu vesile ile turizm sektörünün dış pazarlarda avantaj sağlaması ve döviz geliri elde etmesi kolaylaştırılmalıdır.
- Turizm sektörünün maliyetlerinin azaltılması ve karlılığının artırılması maksadı ile vergi politikasında, turizm sektörüne yönelik vergi indirimleri, muafiyetler ve teşvikler uygulanmalıdır.
- Kamu harcamaları politikasında, turizm altyapısının geliştirilmesine, tanıtım faaliyetlerine ve Ar-Ge desteklerine öncelik verilmelidir. Bu sayede, turizm sektörünün kalitesi yükseltilerek çeşitlendirilebilir ve inovasyon kapasitesi geliştirilebilir. Ayrıca turizm sektörü özelinde sektörel politikalara da öncelik verilmelidir.
- Turizmin mevsimsel dağılımını iyileştirmek için alternatif turizm türlerine (kültür, sağlık, spor, kongre vb.) daha fazla yatırım yapmak ve bu türlerin tanıtımını artırılmalıdır.
- Turizmin bölgesel dağılımını dengeli hale getirmek için az gelişmiş bölgelerdeki turizm potansiyelinin ortaya çıkarılmasına yönelik faaliyetlerde bulunulmalı ve bu bölgelerdeki altyapı eksiklikleri giderilmelidir

- Turizmin rekabet gücünü artırmak için kalite standartlarını yükseltmek ve uluslararası akreditasyon sistemlerine uyum sağlaması sağlanmalıdır.
- Turizmin inovasyon kapasitesini geliştirmek için Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla destek vermek ve turizm sektöründe dijital dönüşümü hızlandırmak gerekmektedir, bu amaçla pazarlama ve promosyon yöntemlerinin etkinliğini artırarak, turistlerin deneyimlerinin zenginleştirilmesi sağlanmalıdır.
- Turizmin sosyal sorumluluğunu güçlendirmek için yerel halkın turizm planlama ve karar süreçlerine daha fazla katılımı ve yerel kültürü koruyan ve yaşatan turizm uygulamaları teşvik edilmelidir.
- Turizm işletmelerinin enerji verimliliğine yönelik stratejiler geliştirmesi ve çevresel duyarlılık taşıyan uygulamaları hayata geçirilmelidir.
- Ekoturizm ve sürdürülebilir turizm modeli teşvik edilmelidir.
- İnsan kaynakları ve eğitim bağlamında da turizm sektöründe önemli ilerlemeler kaydedilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, nitelikli ve yetenekli iş gücü turizm endüstrisine dahil edilmelidir. Yerel halkın turizm sektöründe istihdam edilmesi teşvik edilmeli ve eğitim programları ile desteklenmelidir.
- Uluslararası işbirliği ve ortaklık stratejilerini güçlendirmelidir.
- Küçük ve orta ölçekli turizm işletmelerinin finansal destekler ve mentorluk programları ile güçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Bu bütünlükçü yaklaşım, turizm sektörünün hem makroekonomik hem de mikroekonomik düzeyde desteklenmesini sağlayacaktır. Türkiye'nin turizm sektörünün geleceği, bu çok boyutlu ve yenilikçi stratejilerle şekillendirilmelidir. Mevcut zorluklar ve fırsatlar dikkate alındığında, bu önerilerin hayata geçirilmesi, Türkiye'nin turizm sektörünü sürdürülebilir bir büyüme yörüngesine sokarak küresel arenada daha istikrarlı ve başarılı bir konuma taşıyabilir. Bu hem ekonomik büyümeye katkı sağlayacak hem de ülkenin sosyal, kültürel ve çevresel zenginliklerini koruma misyonunu destekleyecektir.

Etik Beyan

“Ekonomik Krizler ve Pandeminin Türk Turizm Sektörüne Etkilerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu araştırmada yer alan yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çatışma Beyanı

Yazarın bildirmesi gereken herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akkaşoğlu, S. (2022). Salgın hastalık kaynaklı krizlerin turizm endüstrisine etkileri; covid-19 özelinde bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, DOU Dergi*, 23(Covid-19 Özel Sayısı), 121-134 . Doi: 10.31671/doujournal.945052

- Albeni, M. ve Ongun, U. (2005). Antalya turizminin Türk turizmi içindeki yeri ve krizlerin Antalya turizmi üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 93-112. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20840/223360>.
- Avcı, N., Küçükusta, D. (2014). Küresel ekonomik krizin seyahat acentelerine etkileri ve Türkiye'de kriz yönetimi uygulamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (4) , 571-587. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/deusosbil/issue/4634/63208>.
- Ayaz, N. (2016). Ekonomik krizlerin turizm sektörüne olan etkileri üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1360-1371. Doi: 10.17755/esosder.263237.
- Bahar, E., Kaya, F. & Keklik, F. (2011). Konaklama sektöründe krizle mücadele stratejileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (6). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince/issue/21621/232246>.
- Bahar, O. & Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 krizleri sonrasında Türkiye’de uygulanan finansal regülasyon politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 26-44. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23513/250526>
- Bahar, O., Çelik İlal, N. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6 (1), 125-139. doi: 10.24289/ijsser.728121.
- Bahar, O., Kozak, M. (2006). Potential impacts of euro on destination choice. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 54(3), 235-243. Retrieved from <https://hrcak.srce.hr/en/clanak/238000>.
- Başer, Y. M., İnce, E. (2022).Turizmi Etkileyen Küresel Krizler ve Kriz Döneminde Uygulanan Stratejiler: 2000-2021 Dönemi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(9), 1312-1331. doi: 10.26677/TR1010.2022.1078.
- Behsudi, A. (2020). Impact of the pandemic on tourism. *IMF Finance & Development*, 57(4). Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/12/impact-of-the-pandemic-on-tourism-behsudi>
- Biggs, D., Hall, C. M., & Stoeckl, N. (2012). The resilience of formal and informal tourism enterprises to disasters: reef tourism in Phuket, Thailand. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(5), 645-665.Do: 10.1080/09669582.2011.630080.
- Blaguer, J., Jorda, M.C. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied Economics*, 34, 877-884.
- Blake, A., Sinclair, M. T. (2003). Tourism crisis management: US response to september 11. *Annals of Tourism Research*, 30(4), 813-832. doi:10.1016/S0160-7383(03)00056-2
- Covid 19 salgını Eris varyantının en çok görülen belirtilerine dikkat çektiler (2023, 14 Ağustos). Sözcü Gazetesi. Retrieved from <https://www.sozcu.com.tr/2023/saglik/covid-19-salgini-eris-varyantinin-en-cok-gorulen-belirtilerine-dikkat-cektiler-7772413/>
- Çeti, B. ve Ünlüönen, K. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128. Doi: 10.34189/tfd.22.2.001.

- Çetin, G., Bilim, Y. (2011). 2008 küresel krizi'nin Antalya konaklama işletmelerine etkileri üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 139-152.
- Çımat A, Bahar O (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 3(6), 1 - 18.
- Dağılgan, G. (2011). *Finansal Krizler ve Finansal Krizleri Belirleyen Faktörler: Türkiye Örneği*. (Yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı, Kütahya, Türkiye.
- Danışoğlu, A.Ç. (2007). Para krizleri: Türkiye’de yaşanmış krizlerin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-11. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusosbil/issue/9500/118757>.
- Davies, S. E. (2013). National security and pandemics. Retrieved from <https://www.un.org/en/chronicle/article/national-security-and-pandemics>
- Demir, M., Demir, Ş. Ş., Dalgıç, A., Ergen, F. D. (2021). Impact of COVID-19 pandemic on the tourism industry: An evaluation from the hotel managers' perspective. *Journal of Tourism Theory and Research*, 7 (1) , 44-57 . doi: 10.24288/jttr.857610.
- Demirtaş, B. (2017). *Ekonomik Krizler ve Siyasi Gelişmelerin Antalya Turizmine Yansımaları: Rusya Pazarı* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye.
- Durgun, A. (2021). Covid-19 sonrası türk turizm sektöründe oluşabilecek fırsatlar ve riskler. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (23) , 79-95. doi: 10.47129/bartiniibf.872884.
- Dündar, Y., Bahar, O. (2020). *Turizm Güvenliği*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Ernst & Young. (2023). *Turizm Sektörü Değerlendirmesi 2023*. EY Türkiye.
- Eğilmez, M. (2009) *Küresel Finans Krizi*, Remzi Kitabevi, 4. Bs., İstanbul.
- Eğilmez, M. (2019). Krizden çıkış anahtarı. Retrieved from <https://www.mahfiegilmez.com/2019/04/krizden-cksn-anahtar.html#more>
- Ertaş, M. Yağcı, K. (2020). Understanding the effects of Covid-19 pandemic on the tourism industry. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(2), 327-338. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/touraj/issue/58493/789840>.
- Göçen, Ö., Yirik, Ş., Yılmaz, Y. (2011). Türkiye’de krizler ve krizlerin turizm sektörüne etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 493-509. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/20824/222953>.
- Gök, A., Tuna, H., Binbaşoğlu, H.& Kuluşaklı, S. (2010). 2008 Yılında Meydana Gelen Ekonomik Krizin Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye’nin Diğer Akdeniz Çanağı Ülkelerine Göre Durumu, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II *Küresel Değişim ve Demokratikleşme Bildiriler Kitabı*(pp. 1042-1060), Malatya, Turkey.
- Gökovalı, Ü., Bahar, O. (2006) Contribution of Tourism to Economic Growth: A Panel Data Approach, *Anatolia*, 17:2, 155-167, DOI: 10.1080/13032917.2006.9687184

- IMF. (2010). World Economic Outlook: Rebalancing Growth. Washington, DC: International Monetary Fund. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/World-Economic-Outlook-April-2010-Rebalancing-Growth-23342>.
- Ioannides, D., Holcomb, B. (2003). Misguided policy initiatives in small-island destinations: Why do up-market tourism policies fail?. *Tourism Geographies*, 5(1), 39-48. Doi: 10.1080/1461668032000034051.
- Keskin, H., Kiriş, H. M. & Şentürk, C. (2006). 2001 krizinin ekonomik ve siyasi yönleri üzerine bir değerlendirme çalışması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 46-73. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sbe/issue/23207/247871>
- Khalid, U., Okafor, L. E., & Shafiullah, M. (2020). The effects of economic and financial crises on international tourist flows: a cross-country analysis. *Journal of Travel Research*, 59(2), 315–334. Doi:10.1177/0047287519834360.
- Korkut, Y., Eker, M., Zeren, F., & Altunışık, R. (2020). Covid-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkileri: Borsa İstanbul turizm endeksi üzerine bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 71-86. doi: 10.21547/jss.774557
- Kozak, N., & Kozak, M. (2019). *Turizmde Krizlerin Ekonomik Etkileri ve Bu Etkilere Karşı Stratejiler*. In N. Kozak & M. Kozak (Eds.), *Turizmde Kriz Yönetimi* (pp. 1-16). Detay Yayıncılık.
- Köroğlu, A. (2004). Turizm işletmelerinin muhtemel krizlere yönelik hazırlık çalışmaları ve seyahat acentalarında bir uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 69-87. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/baunsobed/issue/50340/651877>.
- Lu, C. L., Chen, S. T. and Kuo, H. I. (2018). International tourism demand in asia: before and after the economic crisis. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(11), 1073-1085. Doi: 10.1080/10941665.2018.1524774.
- Luhrman, D. (2003). Crisis guidelines for the tourism industry. Asia-Pacific Ministerial Summit on Crises Management, *Manila*, 18 June 2003.
- Marcouiller, D.W., Kim, K.K. & Deller, S.C. (2004). Naturel amenities, tourism and income distribution. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 1031-1050. Doi:10.1016/j.annals.2004.04.003.
- Neumayer, E. (2004). The impact of political violence on tourism: Dynamic cross-national estimation. *Journal Of Conflict Resolution*, 48(2), 259-281. Doi: 10.1177/00220027032623.
- Papatheodorou, A., Rossello, J. and Xiao, H. (2010). Global economic crisis and tourism: Consequences and perspectives. *Journal of Travel Research*, 49(1), 39-45. Doi: 10.1177/004728750935532.
- Pforr, C. and Hosie, P. J. (2008) Crisis Management in Tourism, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 23(2-4), 249-264.
- Ritchie, B. W. (2004). Chaos, crises and disasters: A strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism Management*, 25(6), 669-683. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.09.004>.

- Ritchie, B. W. and Jiang, Y. (2019). A Review of Research on Tourism Risk, Crisis and Disaster Management: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Tourism Risk, Crisis and Disaster Management. *Annals of Tourism Research*, 79, 1-15.
- Rodosthenous, N. (2017). The impact of the economic crisis on tourism; The case of Greece. Laurea University of Applied Sciences, Degree Programme in Business Management, (Bachelor's Thesis), Greece. Retrieved from: <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/136942/Thesis%20-%20Final%20-%202017%20-%20Natalie%20Rodosthenous%20-1402335.pdf?sequence=1>.
- Sağlık bakanlığı (n.d.) Retrieved from <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- Sarıgedik, İ. (2008). *1994-2001 Krizlerine Genel Bakış ve Kriz Yönetimi*. (Tezsiz yüksek lisans dönem projesi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.
- Sevinç, V. (2013). Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı, Amerikan doları kuru ve ekonomik kriz yılları arasında bir Granger nedensellik ilişkisi analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013 Autumn. 233-249 <https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/6062/81551>.
- Smeral, E. (2009). The impact of the financial and economic crisis on European tourism. *Journal of Travel Research*, 48(1), 3-13. Doi: 10.1177/00472875093363.
- Soylu, B. Ö. (2020). Türkiye ekonomisinde Covid-19'un sektörel etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 169-185. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/55211/750273>
- Stork, U.E.M. (2002). *The Tourism Industry in The Third Millennium is A Resilient Industry*. Show at impact of the terror attack of 9-11-2001, La Sale Universty.
- Tang, T.C. ve Wong, K.N. (2009). The SARS epidemic and international visitor arrivals to Cambodia: is the impact permanent or transitory?. *Tourism Economics*, 15(4), 883- 890. Doi: 10.5367/0000000097899552.
- Tony, S. M. (2006). Crisis Management in Tourism. Buhalis D. and Costa, C. (Ed.), *Tourism Management Dynamics* İçinde (s. 28-38). Oxford: Routledge.
- Türkmen, N. C. (2017). *Konjonktürel Dalgalanma Modelleri Bağlamında Yeni Monetarist Yaklaşımın MS-VAR Modeli İle Analizi* (Doktora Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Türkmen, N. C. (2021). *Covid-19: The Black Swan of Labor Market*. In (Ed.), *Transition to New Normal After Covid-19: Strategies to Turn Crisis into Opportunity* (pp.139-148). Peter Lang GmbH.
- UNWTO. (2009). *Tourism Highlights, 2009 Edition*. Madrid, Spain: United Nations World Tourism Organization. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284413591>
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB). (2020). *Turizm Ürün ve Hizmetleri*, Retrieved from: <https://www.tursab.org.tr/assets/pdf/turizm-urun-ve-hizmetleri.pdf>.
- Uygur, E. (2001). 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri üzerine değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, 25 (227), 37-70 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/228/381>.
- Uzunoglu, S., (2009), Global Kriz: Ne Zaman ve Nasıl Sona Erecek?», *TİSK Akademi*, 4, Özel Sayı:II, 80-88.

- Wang, Y-S. (2009). The impact of crisis events and macroeconomic activity on Taiwan's international inbound tourism demand. *Tourism Management*, 30, 75-82. Doi: 10.1016/j.tourman.2008.04.010.
- Yıldız, Z. & Durgun, A. (2010). 2008 küresel ekonomik krizi ve turizm sektörü üzerine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (1), 1-15. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/23023/246173>.

Investigation of The Effects of Economic Crises and Pandemic on Turkish Tourism Sector

N. Ceren TÜRKMEN

Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Applied Sciences, Sakarya/Türkiye

Extended Summary

Turkey's tourism sector represents a critical component of the nation's economic system. As a prominent industry contributing significantly to the country's GDP, tourism has been an influential driver of economic growth, employment, and foreign exchange earnings. Moreover, the interrelationship between tourism and exports is a multifaceted; such as the economic implications that span across exchange rate stability, cultural exchange, and overall economic growth. Firstly, one must take into account the pivotal role that exchange rates play in modulating the nexus between tourism and export activities. Tourism contributes directly to a country's foreign exchange reserves. As tourists engage in expenditures denominated in the local currency, a consequent elevation in the supply of foreign currency is observed. Such an increment in foreign exchange reserves can serve as a buffer against currency volatility, fostering a more stable exchange rate. A stable currency, in turn, enhances the competitiveness of exports by making domestically produced goods and services more price-competitive on the global stage.

Secondly, the promotion of cultural exchange stands as another salient aspect of tourism, which indirectly but substantially aids in export promotion. Tourism facilitates cross-cultural interactions and thereby, engenders a broader consumer acceptance and awareness of foreign products and services. This has the potential to broaden the export markets and facilitate the diffusion of exported goods and services to a more diverse consumer base. The intercultural exchange that is inherent to tourism thus acts as a catalyst in the expansion of export markets, furthering the international acceptance and consumption of domestically produced goods and services.

Lastly, it is crucial to underscore the impact of tourism revenue on the country's GDP. By contributing to the national income, tourism provides an impetus for investment activities within the country. Export growth serves a parallel function, where an increase in exports directly correlates with economic expansion. Both activities thus serve as conduits for capital accumulation and resource allocation, reinforcing their complementary roles in the broader economic landscape.

Within the last three decades, the sector has undergone considerable transformation, showcasing resilience and adaptability to various global and national economic crises. The present study aims to deliver an in-depth analysis of Turkey's tourism industry, contemplating its historical trajectory, recent performance, challenges faced, and potential avenues for future growth. The development of Turkey's tourism industry is best understood through an examination of the key economic crises that have shaped its path. Starting from the early 1990s, Turkey's tourism industry has faced several economic crises, beginning with the 1994 inflation and currency exchange crisis, followed by the 2001 financial crisis, the 2008 global recession, and the unprecedented 2020 pandemic. Each of these crises has posed unique challenges, and the responses have shaped the industry's evolution. Therefore, the aim of this study is to reveal the macroeconomic effects of the aforementioned financial crises and the 2020 pandemic-induced crisis on the tourism sector both conceptually and comparatively with the data provided. The combination of crises and pandemic effects and the analysis of more than a quarter-century period of Turkish tourism under the impact of crises distinguish our study from other studies and make it unique.

During the 1994 crisis, a sharp decline in tourist numbers and revenue was met with strategic management, including market diversification and cost control. This led to consistent growth until the 2001 crisis required further restructuring. The government and stakeholders in the tourism industry introduced innovative approaches, such as focusing on different tourism types and exploring new markets. The response to the 2008 global recession again displayed adaptability, with emphasis on domestic tourism and competitive pricing. The 2020 pandemic has necessitated extraordinary measures, including rigorous hygiene standards and digital transformation.

A nuanced analysis of the distribution of foreign visitors over the study period unveils Turkey's capabilities and vulnerabilities in its tourism sector. The share of tourism in export earnings has fluctuated substantially, ranging between 8.7% and 34.4%, underscoring its significant impact on economic growth, foreign trade balance, and the current account deficit. The data reveals the complexity of the relationship between tourism and macroeconomic variables, including inflation, interest rates, exchange rates, and fiscal policies.

To harness Turkey's full tourism potential, it is vital to consider not only economic and political stability but also competitive positioning and resilience against crises. Monetary policy that aligns with inflation targeting can create an environment conducive to investment and consumer confidence. A balanced exchange rate policy, avoiding excessive fluctuations, can provide a competitive edge in foreign markets. Furthermore, taxation policy, including reductions, exemptions, and incentives, is essential for minimizing costs and maximizing profitability within the tourism sector.

Investment in alternative tourism, regional development, infrastructure, promotional activities, and R&D support are essential components of strategic management. These initiatives contribute to improvements in quality, diversification, and innovation within the industry. An examination of international tourism trends, shifts in consumer behavior, and technological advancements further illuminates the potential growth paths for Turkey's tourism sector.

In conclusion, Turkey's tourism sector, enriched by geographical diversity and cultural heritage, offers significant opportunities for growth and development. The industry's resilience, adaptability, and innovative strategies have been crucial in navigating various crises. A comprehensive and strategic approach, accounting for the complex interplay with macroeconomic factors and alignment with broader economic objectives, is essential for unlocking the full potential of Turkey's tourism sector. The findings contribute to the understanding of the dynamic nature of tourism in Turkey, offering actionable insights for policymakers, stakeholders, and researchers committed to sustainable development and competitiveness in a rapidly evolving global context. The study's nuanced analysis, encapsulating historical trends, macroeconomic considerations, strategic management, and future prospects, provides a robust framework for leveraging Turkey's unique assets and ensuring a prosperous future for one of its most valuable economic sectors. It also lays the groundwork for future research, underscoring the importance of continuous innovation and adaptation in a sector characterized by constant change and opportunity.

This paper uses a conceptual and comparative approach to analyze the impact of specific crisis years on the tourism sector. However, from a methodological point of view, a more detailed and quantitative approach to measure the specific impact of different crises on the tourism sector would also contribute; thus, it is possible to improve the analysis by looking at how variables such as tourism demand, price/income elasticities or exchange rate movements are affected during crisis periods. In addition to macroeconomic variables, the tourism sector is also affected by

socio-cultural and political dynamics. A comparative analysis of the impact of security concerns, political instability or social crises compared to financial crises can be suggested to guide future studies.